

Katrin Uurman

PARIMAD
PÜSILILLED
Eestimaa aedadesse

© Katrin Uurman ja Kirjastus Pegasus 2022

Koostaja: Katrin Uurman

Fotod kaanel ja raamatus: Katrin Uurman, Shutterstock

Kujundaja ja küljendaja: Ivi Piibeht

Toimetaja ja korrektor: Killu Mei

Trükk: Tallinna Raamatutrükikoda

ISBN 978-9916-16-188-3

pegasus.ee

SISUKORD

Püsililled mitmekesisus

Eluiga	11
Külmakindlus	11
Maasisene organ	12
Nõuded valguse suhtes	13
Nõuded mulla omaduste suhtes	14
Õitsemise aeg	16
Dekoratiivsus	17
Kõrgus	18
Kasutusvõimalused ja mürgisus	19

Püsililled valgusküllasele kasvukohale

Aediiris	22
Aed-kukekannus	24
Aed-kurekell	26
Aed-leeklill	28
Aed-päevaliilia	30
Aed-õnnehein	32
Faasseni naistenõges	34
Kaunis kukehari	36
Loitev tulinelk	38
Mägijumikas	40
Männas-neiusilm	42
Punane siilkübar (purpur-siilkübar)	44
Roomav kipslill	46
Sinine käoking	48
Valgeöieline pojeng	50
Verev vesikanep	52

Püsililled varjulisele kasvukohale

Alpi epimeedium	56
Astilbe	58
Hambuline kobarpea	60
Harilik kitseenelas	62

Harilik murtudsüda	64
Hobukastanilehine rodgersia	66
Hosta	68
Kirjulehine kopsurohi	72
Korea kitseenelas	74
Liht-lursslill	76
Pehme kortsleht	78
Prževalski kobarpea	80
Roomav akakapsas	82
Siberi valdsteinia	84
Suurelehine brunnera	86
Südajalehine bergeenia	88
Tipmine puksrohi	90
Täpiline iminõges	92
Väike igihali	94
Võsaülane	96

Püsililled toitainevaesele, kuivale mullale

Aedaubrieeta	100
Aed-liivatee	102
Aed-mägisibul	104
Ahtalehine sininokk	106
Alpi aster	108
Kaukaasia hanerohi	110
Hall nelk	112
Harilik karukell	114
Harilik merikann	116
Kadakkaer	118
Kamtšatka kukehari	120
Karpaadi kellukas	122
Nõeljalehine leeklill	124
Villane nõianõges	126

Püsililled toitainerikkale (huumusrikkale) mullale

Aedmonarda	130
Arendsi kivirik	132
Helmikpööris	134

Kaukaasia kitsekakar	136
Kilpleht	138
Kurereha	140
Laudleht	142
Lõhislehine pävakübar	144
Madal sügisaster	146
Suureõieline tõnnike	148
Suur tähtputk	150
Särav pävakübar	152
Sügishleenium	154
Tiarell	156
Varjukivirik	158
Õiekas sügisaster	160

Püsililled liigniiskele mullale, veekogu kallastele

Aed-kullerkupp	164
Jaapani priimula	166
Viali priimula	168
Kollane võhumõök	170
Siberi võhumõök	172

Püsilillepeenra rajamine ja hooldamine

Maa ettevalmistamine	176
Taimede istutamine kasvukohale	179
Hooldamine	182
Väetamine ja kastmine	182
Toestamine	184
Taimekaitsetööd	185
Kobestamine	187
Sibullillede hooldamine	187
Sügistalvine hooldamine	188
Noorendamine ja paljundamine	189
Puhma jagamine	190
Risoomi jagamine	191
Pistikutega paljundamine	191

Püsililledel mitmekesisus

Püsililledeks (püsikuteks) nimetatakse rohtseid ilutaimi, kelle eluiga on pikem kui kaks aastat. Püsikud kasvatavad igal aastal maa-pealsed osad, mis ebasoodsal aastaajal enamasti hävivad. Neil säilivad maa-alused osad, nagu juured, risoomid, mugulad või sibulad. Lisaks säilivad püsikutel maa-pealsed roomavad võsundid, tali-haljastel püsikutel ka juurmised lehed, igihaljastel varred ja lehed. Looduses on püsikuid kümneid tuhandeid liike ning nad on levinud kõikjal maailmas.

Aianduses käsitletakse püsililledena ka mitmesuguseid poolpõõsaid (nt naistepuna, pune, lavendel, kaljuibeeri, tipmine puksrohi jt). Püsikute hulka loetakse neid põhjusel, et talve jooksul hävivad nende maa-pealsed osad tihti kas osaliselt või täielikult.

Vahel kiputakse püsikuteks nimetama ka väga hästi isekülvi andvaid suvelilli. Sellised taimed kasvatavad igal aastal suure hulga seemneid. Kuna nad võivad kasvada aastakümneid samal peenral, siis tundubki, et tegemist on püsikuga. Tegelikult taim pärast seemnete valmimist hävib ning järgmisel aastal kasvab seemnest, mis suvel või sügisel mulda sattus, täiesti uus taim. Sellised on näiteks harilik saialill (*Calendula officinalis*), võõrasema ehk aedkannike (*Viola × wittrockiana*), kivikilbik (*Lobularia maritima*), habenelk (*Dianthus barbatus*) jpt.

Kuna püsililled kasvavad samal kohal palju aastaid, siis on neil vastavalt kasvukohale välja arenenud sobilik juurestikutüüp.

Püsikute kasvukoha valikul tuleb arvestada eelkõige nende nõudeid valguse ja mulla omaduste suhtes. Enne valiku tegemist tuleb seega uurida aias olevaid valgustingimusi ning mulla omadusi.

ELUIGA

Püsilillede eluiga võib olla erinev. Neid rühmitatakse eluea pikkuse järgi tihti kolmeks.

1. Lühiealised püsikud. Need on taimed, kes vajavad üsna tihti noorendamist. Tavaliselt vajavad nad noorendamist 3–5 aasta järel. Puhmikut noorendatakse jagamise teel. Tihti vajavad noorendamist näiteks priimula, helmikpööris, kaukaasia kitsekakar.

2. Keskmise elueaga püsikud. Need taimed vajavad noorendamist 8–10 aasta möödudes. Sellised on näiteks astilbe, hanerohi, aster.

3. Pikeaalised püsikud. Need on taimed, kes vajavad noorendamist alles mõnekümne aasta järel. Sellised on näiteks pojeng, bergeenia, hosta, harilik kitseenelas jt.

Pea meeles!

- Lillepeenra kavandamisel ja taimede valikul on otstarbekas valida sarnase elueaga taimi. Sellisel juhul tuleb noorendamine ette võtta kogu peenra ulatuses samal ajal.
- Püsikute hulgas on ka neid, kes ei talu hästi jagamist ega ümberistutamist. Sellised taimed tasuks kohe õigele kasvukohale istutada ning noorendamise eesmärgil kasutada uusi taimi. Sellised on näiteks karukell, kipslill, magun.

KÜLMAKINDLUS

Külmakindluse alusel saab püsililled rühmitada kaheks: tuntakse külmakindlaid ja külmaõrnu püsililli.

Külmakindlad püsililled on need, kes talvituvad avamaal väga hästi ning talvekatet ei vaja. Sellised lilled on näiteks pojeng,

Hilissügisene heleenium ei pelga härmatistki.

päevaliilia, kukekannus, kortsleht, brunnera, kobarpea, hilissügisene heleenium jpt.

Külmaõrnad on need püsililled, kes ei talu pinnase läbikülmumist ning talvituvad jahedates siseruumides. Igal kevadel pärast maa taženemist ja suuremate kevadiste öökülmade möödumist istutatakse nende taimede risoomid, mugulad või mugulsibulad peenrassa ning sügisel, pärast esimeste öökülmade saabumist võetakse üles. Sellised püsililled on näiteks kanna, daalia, gladiool, mugulbegoonia jt.

Selles raamatus vaatleme lähemalt külmakindlaid püsililli.

MAASISENE ORGAN

Maasisesed organid võivad püsililledel olla samuti väga erinevad. Eristatakse juurpüsilikuid, risoompüsilikuid ja sibulpüsilikuid.

Juurpüsilikud on need, kes kasvatavad mullas juuri. Risoomi või sibulaid, mugulsibulaid, mugulaid neil taimedel ei esine. Sellised on näiteks kullerkupp, kurekell, lursslill, leeklill, kellukas jt.

Risoompüsigud on need, kes kasvatavad risoome. Risoom võib olla kas muundunud vars või muundunud juur. Risoom võib paikneda nii mullas kui ka osaliselt mulla peal. Risoomi külge kinnituvad taime juured ja varred. Risoome moodustavad näiteks aediiris, ülane, päevaliilia, epimeedium, astilbe, brunnera, kurereha jt.

Aianduses loetakse **sibulpüsigute** hulka need taimed, kes kasvavad sibulaid, mugulsibulaid või mugulaid. Sibullilled on näiteks tulp, nartsiss, lumikelluke, liilia jt. Mugulsibulaga püsililled on näiteks gladiool ja krookus. Mugul on näiteks daalial, mugulbegoonial, alpikannil.

Selles raamatus vaatleme lähemalt juur- ja risoompüsiguid.

NÕUDED VALGUSE SUHTES

Valgusvajaduse põhjal võib püsililled jagada nelja rühma.

1. Valguslembesed püsililled. Need on taimed, kes vajavad valgusküllast, päikselist, lõunasuunda avatud kasvukohta. Valguslembesed on näiteks harilik karukell, villane nõianõges, aedpäevaliilia, aediiris, mägisibul jt.

2. Poolvarjus kasvavad püsililled. Need on taimed, kes vajavad üsna valget kasvukohta, kuid nad taluvad ka seda, kui teatud osa päevast langeb neile vari. Varjulises, vähese valgusega kasvukohal õitsevad need taimed tagasihoidlikult või ei õitse üldse. Sellised püsililled on näiteks aedpäevaliilia, hosta, aediiris, võsaulane jt.

3. Varjulembesed püsililled. Need on taimed, kes eelistavad kasvada varjulisel kasvukohal. Mõnetunnine hommiku- või õhtupäike neid ei kahjusta, seevastu suvine keskpäevane päike võib neile kahjustusi tekitada. Sellised on näiteks väike igihali, hobukastanilehine rodgersia, tipmine puksrohi jt.

4. Valguse suhtes neutraalsed taimed. Need on taimed, kes valguse suhtes erilisi nõudmisi ei esita. Nad õitsevad ja kasvavad hästi nii päikselisel, poolvarjulisel kui ka varjulisel kasvukohal. Sellised püsililled on näiteks bergeenia, kurerehad, kaukaasia kitsekakar.

NÕUDED MULLA OMADUSTE SUHTES

Mulla omadustest vaatleme lähemalt lõimist ja toitainesisaldust, happesust ja niiskusesisaldust.

1. LÕIMIS JA TOITAINESISALDUS. Siin jagatakse püsililled kolme rühma.

- Püsililled, kes vajavad **toitainevaesemat liiv- ja saviliivmulda**. Sellised on näiteks karukellad, mägisibulad, kivi-rikud jt. Toitainerikkal mullal on nende taimede vegetatiivne kasv tugev, õitsemine seevastu tagasihoidlik või puudub. Raskema lõimisega, savirikkal mullal kannatavad nad liigniiskuse all. Mittesobilikul mullal kasvades talvituvad nad talved halvasti või hävivad talve jooksul.
- Püsililled, kes vajavad **toitainerikast, liivasavi- ja/või savimulda**. Sellised on näiteks pojeng, kurereha, brunnera, kopsurohi, päevaliilia jt. Toitainevaesel, kergel mullal kasvades kannatavad nad toitain- ja veepuuduse al, vajavad lisaväetamist ja kastmist, õitsevad vähe ning võivad kasvus kängu jääda.
- Püsililled, kes eelistavad kasvada **turvasmullal**. Sellised on näiteks tipmine puksrohi, kukits, leseleht jt. Need on taimed, kes taluvad hästi happelist pinnast ega vaja kasvuks ega õitsemiseks palju toitaineid. Need taimed kasvavad hästi ka tavalisel aiapinnal, kui sobilik happesus, niiskusrežiim ja toitainesisaldus on tagatud.

2. HAPPELUS (pH). Siingi jagatakse püsililled kolme rühma.

- **Happelist mulda eelistavad (pH < 5,5) püsid.** Sellised on näiteks tipmine puksrohi, jaapani priimula, sasik, kukits jt.
- **Neutraalsemapoolset ja neutraalset mulda vajavad (pH 5,5–7,2) püsid.** Siia rühma kuulub enamik püsililli, näiteks aediiris, aed-päevaliilia, aediiris, kobarpea, päevakübar jpt.
- **Lubjarikast mulda eelistavad (pH > 7,2) püsid.** Siia kuuluvad näiteks kipslill, kadakkaer, alpi aster jt. Lubjarikast mulda eelistavad püsililled kasvavad üsna hästi ka neutraalsemapoolisel mullal. Kindlasti ei talu nad aga happelist pinnast.

3. NIISKUSESISALDUS. Mulla niiskusunõudluse järgi jagatakse püsililled nelja rühma.

- **Kuiva mulda eelistavad püsililled.** Siia kuuluvad näiteks harilik karukell, mägisibul, harilik kukehari jt. Siia rühma kuuluvad eelkõige püsililled, keda tihti kasutatakse kruusa- ja nõmmeaias ning kiviktaimlas. Paljud neist taluvad hästi ka parasniisket mulda.
- **Parasniisket mulda eelistavad püsililled.** Siia kuulub enamik püsililli, näiteks aed-kukekannus, pehme kortsteleht, astilbe, helmikpööris jpt.
- **Niisket mulda eelistavad püsililled.** Siia kuuluvad näiteks kullerkupp, epimeedium, rodersia, priimula jt. Kuivemapoolisel mullal ja põuaste suvede korral vajavad need taimed kindlasti lisakastmist. Hästi saavad nad hakkama parasniiskel mullal, kuid võivad aeg-ajalt vajada kastmist.

- **Liigniisket mulda eelistavad püsililled.** Siia kuuluvad näiteks aiaveekogude taimestamiseks sobivad taimed, nagu kollane võhumõök, siberi võhumõök, soovõhk, hundinui jt. Need taimed kasvavad üsna hästi ka niiskel mullal. Parasniiskel mullal vajavad nad lisakastmist.

ÕITSEMISE AEG

Püsililled rühmitatakse õitsemise aja järgi kolmeks.

1. Kevadel õitsevad püsililled. Õitsevad peamiselt **märtsist kuni maini**, kuid võivad õitseda veel ka juunis. Kevadel õitsevad püsililled on näiteks aubrieeta, hanerohi, nõeljalehine leeklill, brunnera, kopsurohi, harilik karukell, võsaülane, epimeedium, siberi valdsteinia, kaukaasia kitsekakar, bergeenia, kilpleht jt.

2. Suvel õitsevad püsililled. Õitsevad peamiselt **juunist kuni augustini**, kuid võivad õitseda ka mais ja septembris. Suvel õitsevad püsililled on näiteks aed-kukekannus, sinine käoking, helmikpööris, astilbe, rodgersia, kurereha, aedleklill, pehme kortsleht, karpaadi kellukas, kobarpea, villane nõianõges jt.

3. Sügisel õitsevad püsililled. Õitsevad peamiselt **septembrist kuni öökülmadeni**. Nad võivad õitseda ka juba augusti teisel poolel. Sügisel õitsevad püsililled on näiteks lursslill, kaunis kukehari, astilbe, sügisheleenium, lõhislehtine päevakübar, õiekas aster, madal aster jt.

Pea meeles!

- Lillepeenra kavandamisel ja taimede valikul on otstarbekas valida eri ajal õitsevaid taimi. Sellisel juhul on peenar huvitavam ning aias on värve igal ajal alates lume sulamisest kuni lume tulekuni.

DEKORATIIVSUS

Püsililled rühmitatakse dekoratiivsuse alusel kaheks: õisdekoratiivsed ja lehtdekoratiivsed.

 Õisdekoratiivsed on püsililled, kes õitsevad rikkalikult ning toovad oma õitega aeda värve. Õisdekoratiivsed on näiteks leeklill, kobarpea, kukekannus, päevaliilia, murtudsüda, kitsekakar, päevakübar, siilkübar, pojeng, aediiris, võhumõök, kellukas, aster, astilbe, priimula, käoking, kullerkupp, kurereha jpt.

 Lehtdekoratiivsed on püsililled, kes pakuvad ilu eelkõige oma lehtedega. Tihti on neil suured, värvilised või mustrilised lehed. Lehtdekoratiivsed taimed võivad olla ka head pinnakatjad. Lehtdekoratiivsed püsililled õitsevad samuti, kuid õitsemine võib neil kesta üsna lühikest aega või on õied väiksed ja tagasihoidlikud, vähemärgatavad. Lehtdekoratiivsed püsililled on näiteks hosta, helmikpööris, tiarell, kortsleht, väike igihali, suurelehine brunnera, akakapsas, tipmine puksrohi, kirjulehine kopsurohi, hambuline kobarpea, laudleht, kilpleht jt.

Pea meeles!

- Õisdekoratiivne püsilill võib olla ka lehtdekoratiivne ja vastupidi. See sõltub viisist, kuidas püsikut aias kasutatakse ning millal taime vaadelda. Näiteks hambuline kobarpea pakub kevadest suve teise pooleni ilu just oma violetjate lehtedega, suve teisel poolel aga oranžikas-kollaste õisikutega. Või näiteks nõeljaheline leeklill, kes kevadel toob kiviktaimlasse värve ja õieilu, hiljem on aga pinnakattetaimena just roheline värvi andja.
- Mesilased ja kimalased külastavad õisi ja õisikuid varakevadest sügiseni. Liblikad tolmeldavad õisi pigem suvel.

KÖRGUS

Püsililled on oma kõrguse poolest väga mitmesugused. Ka ühe liigi piires võib sorditi kõrgus varieeruda. Aeda püsilillede valikul tasub kindlasti tähele panna kasvukõrgusi ning vastavalt sellele taimed peenrale istutada.

Kõrguse järgi võib püsililled rühmitada kolmeks: madalakasvulised, keskmise kõrgusega ja kõrgekasvulised püsililled. Mõnikord eristatakse veel eriti madalaid pinnakatjaid ehk kääbuskasvulisi ja ülikõrgeks kasvavaid püsililli. Järgnevas rühmituses on kääbuskasvulised püsililled lisatud madalakasvuliste ja ülikõrged kõrgekasvuliste püsilillede hulka.

1. Madalakasvulised püsililled. Kasvavad kuni 30 cm kõrguseks. Näiteks roomav akakapsas, aedaubrieeta, siberi valdsteinia, väike igihali, mägisibul, alpi aster, karpaadi kellukas, kirjulehine kopsurohi, tiarell, harilik karukell jt.

2. Keskmise kõrgusega püsililled. Kasvavad 30–50 cm kõrguseks. Näiteks astilbe, suur tähtputk, mägijumikas, kurereha, helmikpööris, hosta, epimeedium, korea kitseenelas jt.

3. Kõrgekasvulised püsililled. Kasvavad kõrgemaks kui 50 cm, kõrgeimad võivad saavutada kasvukõrguseks isegi 2 meetrit. Näiteks harilik kitseenelas, kobarpea, aed-kukekannus, sinine käoking, lursslill, aed-päevaliilia, sügisheleenium, päevakübar jt.

Pea meeles!

- Lillepeenra kavandamisel ja taimede valikul lähtu taimede kõrgusest. Tähtis on, et kõrgemad taimed ei varjaks madalamaid.

KASUTUSVÕIMALUSED JA MÜRGISUS

Püsililled pakuvad meile palju kasutusvõimalusi.

Pinnakatteks sobivad näiteks iminõges, siberi valdsteinia, väike igihali, nõeljalehine leeklill, roomav akakapsas, tiarell, tipmine puksrohi, mägisibul, pehme kortsleht, kadakkaer, roomav kipslill jt.

Püsikupeenrasse rühmalillena sobivad näiteks kurereha, hosta, bergeenia, aed-leeklill, aed-päevaliilia, pojeng, priimula, Faasseni naistenõges, aedmonarda, kobarpea, võhumõök, aster, astilbe, männas-neiusilm, epimeedium jt.

Püsikupeenrasse soolotaimeks ehk pilgupüüdjaks sobivad näiteks kobarpea, aed-kukekannus, verev vesikanep, aediiris, harilik kitseenelas jt.

Lõhnaeda sobivad näiteks naistenõges, monarda, pojeng, lursslill, aed-leeklill jt.

Lõikelilleks sobivad hästi näiteks aediiris, võhumõök, sügisheleenium, suur tähtputk, päevakübar, aster, astilbe jt.

Mürgised püsililled on näiteks väike igihali, aed-kukekannus, sinine käoking, aed-kullerkupp, aed-kurekell, võsaülane, pojeng jt.

 Liblikate meelitajad. Päikselisel kasvukohal kasvavate ja rikkalikult õitsvate püsikute õisi küllastavad liblikad. Liblikad tolmeldavad õisi, mille tagajärjel arenevad viljad, seemned ning toimub taimede looduslik paljunemine. Liblikad küllastavad meelsasti näiteks leeklillede, astrite, päevakübarate, kurerehade, monardade, naistenõgeste, salveide jt püsikute õisi, õisikuid.

 Mesilaste, kimalaste meelitajad. Mesilasi ja kimalasi meelitavad aeda eelkõige rikkalikult ja päikselisel, poolvarjulisel kasvukohal kasvavad püsililled. Mesilased ja kimalased nagu liblikadki tolmeldavad õisi, mille tagajärjel arenevad viljad, seemned ning toimub looduslik paljunemine. Mesilasi ja kimalasi meelitavad aeda näiteks jumikad, astrid, siilkübarad, liivateed, monarda jt.

Püsililled
valgusküllasele
kasvukohale

